

CUMHURBAŞKANLIĞI ARXİVLƏRİNDƏKİ OSMANLI DÖVRÜ XALÇA MƏKTƏBLƏRİ İLƏ BAĞLI SƏNƏDLƏR

AHMET AYTAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye.

E-mail: aaytac@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5424-4607>

Məqaləyə istinad:

AYTAÇ A. (2022). Cumhurbaşkanlığı Arxivlerindeki Osmanlı dönü xalça məktəbləri ilə bağlı sənədlər. *Azərbaycan məktəbi*, № 2 (699), səh. 109–116

Məqalə tarixçəsi

Göndərib: 03.03.2022

Qəbul edilib: 22.04.2022

ANNOTASIYA

Millətlərin tarixini gələcək nəsillərə çatdırması baxımından arxivlərdə saxlanılan sənədlər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türklər Uygurlar dövründən bəri dövlət arxivlərinə önəm verməyə başlamışdır. Təxminən 600 il hökm sürən Osmanlı İmperiyası da arxiv sənədlərini vacib hesab etmişdir. İstanbul, Kağıthane'də yerləşən Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arxivləri binasında çoxlu arxiv sənədi mühafizə olunur. Türkiyədən Anadoluya qədər türklərlə birgə gələn xalça, kilim və toxuculuq nümunələri isə maddi incəsənət nümunələridir. Osmanlı dövründə xalçaçılığın daha da inkişaf etdiyi, məktəblərdə dərs kimi tədris olunduğu sənədlərdən də görünür. Məsələ ilə bağlı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arxivlərində saxlanılan bəzi sənədlər məqalənin mövzusu olaraq təyin edilmişdir.

Açar sözlər: toxuculuq, xalça, məktəb, arxiv.

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVLERİ'NDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİ HALI MEKTEPLERİ İLE ALAKALI BELGELER

AHMET AYTAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.

E-mail: aaytac@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5424-4607>

Makaleden alıntı:

AYTAÇ A. (2022). Cumhurbaşkanlığı Arşivleri'nde bulunan Osmanlı dönemi halı mektepleri ile alakalı belgeler. *Azərbaycan məktəbi*, № 2 (699), s. 109-116

Makale Tarihçesi

Gönderim tarihi: 03.03.2022

Kabul tarihi: 22.04.2022

ÖZET

Devletlerin arşiv kayıtları o coğrafyada yaşayan milletlere ait tarihi kayıt altına alan belgeler olmaları bakımından önemlidirler. Türklerin Uygurlardan bu yana devlet arşivlerine önem verdikleri bilinmektedir. Yaklaşık 600 sene yaşayan Osmanlı İmparatorluğu da arşive önem vermiştir. İstanbul Kağıthane'de kurulu olan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri çok sayıda belgeyi muhafaza etmektedir. Türkistan'dan Anadolu'ya kadar Türklerle beraber gelen halı, kilim gibi dokumalar maddi kültür ürünleridir. Osmanlı döneminde halıcılığın daha da gelişmesi için okullarda öğretildiği bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı Arşivleri'ndeki konu ile alakalı belgelerin bir kısmı çalışmaya konu olarak seçilmiştir.

Anahtar kelimeler: dokuma, halı, okul, arşiv.

DOCUMENTS FOUND IN THE PRESIDENTIAL ARCHIVES RELATING TO OTTOMAN PERIOD CARPET SCHOOLS

AHMET AYTAÇ

Assist. Prof. Dr., Aydin Adnan Menderes University, Turkey.

E-mail: aaytac@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5424-4607>

To cite this article:

AYTAÇ A. (2022). Documents found in the Presidential Archives relating to Ottoman period carpet schools. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 699, Issue II, pp. 109–116

Article history

Received: 03.03.2022

Accepted: 22.04.2022

ABSTRACT

Archive records of states are important because they are documents that record the history of that nation. It is known that Turks have given importance to state archives since the Uyghurs. In the Ottoman Empire, which lived for about 600 years, the archive was given importance. The Presidency Ottoman Archives, established in Istanbul Kağıthane, preserves a large number of documents. Weavings such as carpets and kilims that came with the Turks from Turkistan to Anatolia are the products of material culture. It is known that in the Ottoman period it was taught in schools for the further development of carpet weaving. Some of the documents related to the subject in the Presidency Archives were selected as the subject of the study.

Keywords: weaving, carpet, school, archive.

GİRİŞ

Milletlerin tarihi mirasları ve kültürleri oldukça önemlidir. Özellikle devlete ait eski tarihli her türlü evrak büyük bir gizlilik ve özenle muhafaza edilir. Herhangi bir dönemle alakalı en güvenilir kaynak olma özelliği taşıyan arşivler adeta dönemleri hakkında en kesin bilgiye ulaşılmasını sağlayan kültür kayıtlarıdır.

Arşivler milletlerin bir nevi hafızasıdır. Çünkü toplumların geçmişleri, buralarda saklanan belgelerle sağlıklı biçimde ortaya konur¹. Devletlerin, milletlerin haklarını ve milletlerarası münasebetlerini belgelerler².

Arşivlemenin ne denli önemli olduğunun bilinciyle Osmanlı Devleti tüm evrakları muhafaza etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin neredeyse başlangıcından sonuna kadar geçen yaklaşık 600 senelik süreyi kapsayan tüm resmi evraklardan, günümüze ulaşan belgelerden oluşan arşive o dönemlerde 'Hazine-i Hassa' adı verilmiştir.

Gerek Osmanlı Devleti döneminden günümüze ulaşan ve sadece Osmanlı Arşivi'nde miktarı 150 milyonu bulan belge ve defter serilerinden, gerek belgelerin tanzim edilmiş tarzı ve büyük bir hassasiyetle korunmuş olmalarından, gerekse bürokrasinin her kademesindeki yazışmaların mutlaka deftere kaydedilmesiyle ilgili emir ve nizamnâmelerden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmî belgeleri muhafazaya, bugünkü tabirle arşivciliğe büyük önem vermiştir³.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 15. yüzyıla kadar olan süreçle alakalı elimizde pek evrak bulunmamaktadır. Ancak 17. yüzyıldan sonrasına ait milyonlarca belge günümüze ulaşmıştır.

Arşiv için 18. yüzyıl sonlarına dek özel bir bina tahsis edilmemiş, belgeler gerektiğinde kolayca ulaşılması için kese, torba ve sandıklara yerleştirilmiş, muhafazaya elverişsiz mahzenlerde dağınık bir biçimde saklanmıştır. Bu dönemde birtakım çalışmalar yapılsa da modern arşivciliğe ilk adım 1845 yılında atılmıştır. Tanzimat'la birlikte başlayan modernizasyon süreci arşivcilik anlayışına da yansımıştır. 1846 yılında Sadrazam Koca Mustafa Reşid Paşa tarafından Hazine-i Evrak Müdürlüğü kurulmuş, arşiv için de Bâb-ı Âli içerisinde bir bina inşa ettirilmiştir. 1848 yılında başlayan Hazine-i Evrak binası inşaatı Darülfünun'un mimarı Fossati Biraderler tarafından 1849'da tamamlanmasına rağmen nemini iyice çekmesi için bir yıl boş bırakılmış, belgeler 1850 yılında yeni binaya taşınarak tasnif edilmiştir. Koca Mustafa Reşid Paşa böylelikle modern Osmanlı Arşivciliği'nin öncüsü olmuştur⁴. Tüm bu arşiv evrakı günümüzde İstanbul Kağıthane'de bulunan Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı içerisinde muhafaza edilmektedir.

Milletlerin tarihi mirası olan arşiv kadar önemli bir diğer olgu da maddi kültür öğeleridir. Bu öğelerin başında da halı, kilim, kumaş gibi tekstil malzemeleri gelmektedir. Osmanlı tekstil sanatı rengi, yanışı (motifi), tekniği ve otantik özellikleri ile özgün nitelikleri olan bir anlayışa sahiptir.

Osmanlı Devleti'nde ticari, sanatsal, yöresel, sosyal hatta diplomatik özellikleri olan dokumacılığın, gündelik ihtiyaçtan kaynaklı üretimin yanı sıra gerek bir saray sanatı gerekse lonca sistemli esnaf faaliyeti olarak da büyük önemi olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yukarıda ifade edilen üç farklı üretim biçimi olan tekstil ürünlerinin devlet eliyle bir eğitim kurumu çatısı altında, bilinçli bir program ve müfredatla da öğretilmesi için birtakım faaliyetler yürütüldüğü bilinmektedir.

¹ GÖYÜNÇ, Nejat, "Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi", Belleten, XXXVII/147, Temmuz 1973, s. 305.

² BİNARK, İsmet, Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri, Ankara, 1994, s. III.

³ ANONİM, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2010, s. XXVII.

⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı%C4%B1_Ar%C5%9Fivi#Osmanlı%C4%B1_d%C3%B6nemi.17.02.2022.01.08.

Bir saray sanatı olarak da önemli olduğundan üretim ve satışla alakalı olarak devlet kendi kontrolünü hiç eksik etmemiştir. Hatta Tanzimat döneminde mesleki ve teknik eleman yetiştirmek için Mekteb-i Sanayi okulları açılmıştır. Bu okullar, Osmanlı döneminde tüm tebaayı kapsamamakla birlikte aslında modern eğitim ve öğretim kurumlarının oluşmasına öncü olmuşlardır. Dolayısıyla Türk eğitim sisteminde Osmanlı son döneminin önemli okulları olarak dikkat çekmektedir.

Türkistan uzantılı geleneksel bir Türk sanatı olan dokumacılık bu Mekteb-i Sanayi okullarındaki devlet eliyle görevlendirilmiş eğitimciler vasıtasıyla da öğretilmiştir. Halı dokumacılığının da öğretildiği bahse konu olan mekteplerle alakalı olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde bulunan bir kısım evrak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

MEKTEB-İ SANAYİ OKULLARI İLE ALAKALI ARŞİV BELGELERİ

Osmanlı devletinde teknik eleman ihtiyacı uzun bir süre Lonca teşkilatı içerisinde küçük yaşta alınan çocukların yetiştirilmesiyle sağlanmıştır⁵. Loncaların gelişen dünya sanayisi karşısında yetersiz kalmasıyla "Osmanlı devletinde ilk ıslahhane, 1860 yılında Midhat Paşa tarafından Tuna valiliği yaptığı sırada o bölgede yaşayan Müslüman ve Hristiyan bakıma muhtaç, yetim çocuklara hem kalacak yer ihtiyacını sağlamak hem de meslek öğrenmelerini sağlamak amacıyla Niş'te açılmıştır"⁶. Daha sonra "Islahhanelerin Sanayi Mektebine dönüştürülmesiyle bu okullar koruyucu ve himayecilikten mesleki eğitim veren okullar haline gelmiştir"⁷.

İnas mekteplerinin yanı sıra "Sanayi ve Rüstiye mekteplerinde hatta darülacezede halıcılığın ders olarak okutulduğu"⁸ da belgelerle sübut bulmaktadır.

İstanbul Kağıthane'deki Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde konu ile alakalı çok sayıda belge vardır. Araştırma makale ile sınırlı olduğundan yedi belge ile üzerinde durulmuştur.

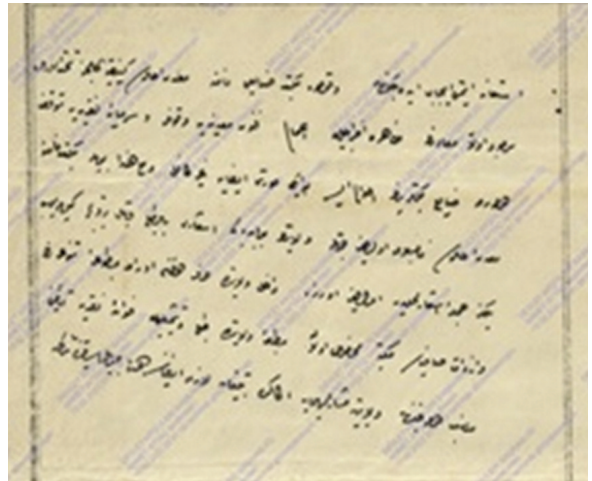
Birinci belge:

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası, 3084 Dosya, 231226 gömlek numaralı, 12.05.1325 tarihli belgede "Haleb Mekteb-i Sanayi tahsisatının adem-i kifayetine mebni İskenderun Belediyesi'nin harcamaları çıktıktan kalanın mektebe verilebileceği ve Kosova Sanayi Mektebi'nde halıcılık ve marangozluk sanatlarının terakkisi için vilayet dahilinde sarfedilen matbu evrakın gelirlerinin mektebe tahsisi"nden bahsedilmektedir (Fotoğraf: 1).

İkinci belge:

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî, 513 Dosya, 95 gömlek numaralı, 06.01.1332 tarihli

Fotoğraf: 1

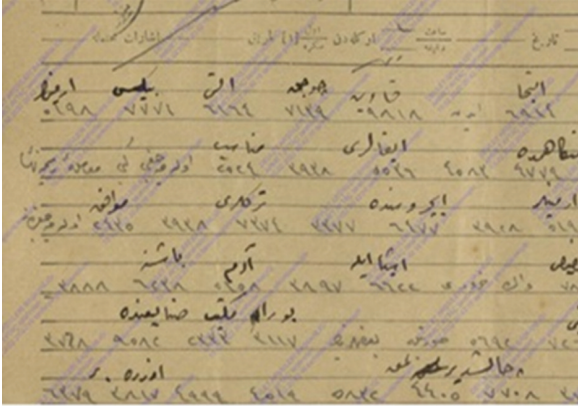
⁵ KOÇER, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, Ankara, 1992, s. 26.

⁶ KOÇER, Hasan Ali, age., s. 67.

⁷ YILDIRIM, Mehmet Ali, "Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi", Karadeniz Araştırmaları, C: 10, S: 37, 2013, s. 73.

⁸ AYTAÇ, Ahmet ve İLBAK, Merve, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde El Dokumalarına Dair Önemli Kayıtlar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 333.

Fotoğraf: 2

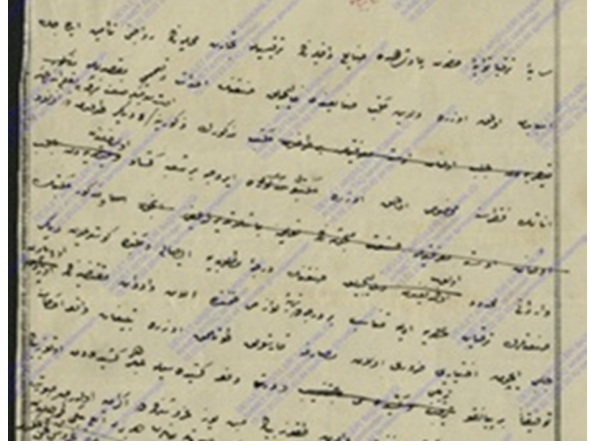

belgede “İhtida için zor mutasarrıfının hanesine iltica eden kadın ve çocuk altı kimsesiz Ermeni’nin Sanayi Mektebi’nde halıcılık sanatında çalıştırılmak üzere Dar-ı Müslüman tesisi hakkında”n bahsediyor (Fotoğraf: 2).

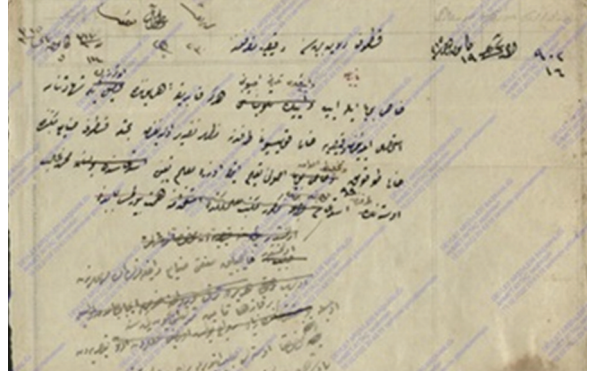
Üçüncü belge:

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, 2346 Dosya, 121 gömlek numaralı, 18.01.1318 tarihli belgede “Kastamonu Sanayi Mektebi’nde halıcılık eğitimi için piyango düzenlenmesine izin verildiği” anlatılıyor (Fotoğraf: 3).

Fotoğraf: 3

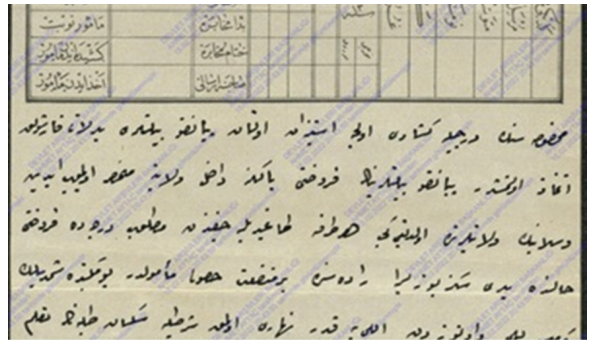
Fotoğraf: 4

Dördüncü belge:

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, 2297 Dosya, 85 gömlek numaralı, 16.09.1317 tarihli belgede “Hereke Habrika-yı Hümayun’da halıcılık sanatını öğrenip ustalık belgesi alan Mehmed Galib Efendi’nin Kastamonu Sanayi mektebine halı dokumacılığı öğretmeni olarak tayini”nden bahsediyor (Fotoğraf: 4).

Fotoğraf: 5

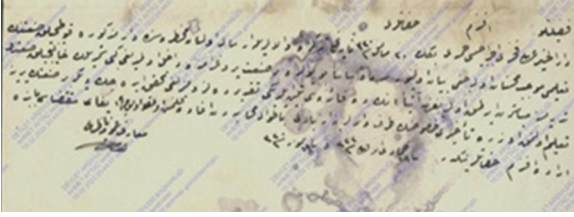
Beşinci belge:

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, 686 Dosya, 45 gömlek numaralı, 16.01.1321 tarihli belgede “Sivas’da tesisine karar verilen Sanayi Mektebi’nin ... ancak bu okulda halıcılık ve marangozluk eğitimi yaptırmanın fazla bir faydesinin olmayacağıнын vilayete tebliğ”inden bahsedilmektedir (Fotoğraf: 5).

Altıncı belge:

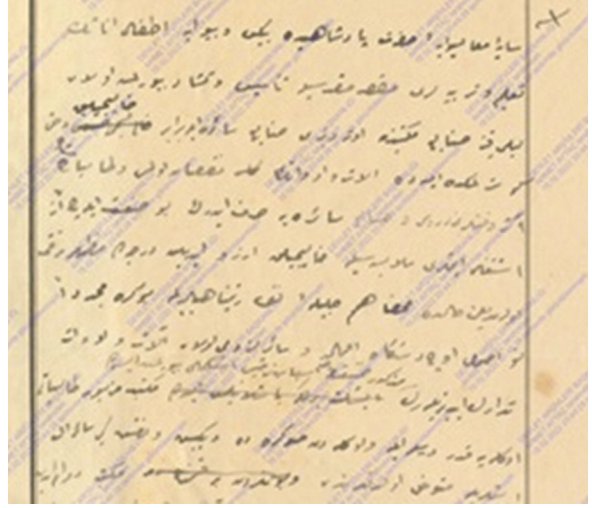
Maarif Nezareti Mektubî Kalemi, 793 Dosya, 77 gömlek numaralı, 19.05.1322 tarihli belgede “Darulhayr-ı Ali’de kutuculuk sanatının okul programında olmayıp halıcılık sanatının öğretilmesine başlandığı”ndan bahsedilmektedir (Fotoğraf: 6).

Fotoğraf: 6

Yedinci belge:

Maarif Nezareti Tedrisât-ı İbtidaiyye Kalemî, 132 Dosya, 99 gömlek numaralı, 24.01.1321 tarihli belgede “Leyli Kız Sanayi Mektebi’nde halıcılık sanatının geliştirilmesi için neler yapılması gerektiği... vs” bilgilerden bahsedilmektedir (Fotoğraf: 7).

Fotoğraf: 7

SONUÇ

Arşivler ait oldukları devletin hafıza kayıtları olarak önem arz eder. Altıyüz yıl süren bir imparatorluğa ait arşiv evrakının özellikle Fatih döneminden itibaren çok daha titizlikle korunduğu bilinmektedir. İstanbul Kağıthane’de bulunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri barındırdığı evrak sayısı ile oldukça önemli bir arşiv merkezidir.

Türkistan coğrafyasından Anadolu’ya Türklerle gelen halı ve kilim dokumacılığı yüzyıllar boyunca devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı Arşiv kayıtları o dönemlerde bu sanatın icrasında devlet eliyle açılan okullarda da okutulduğunu göstermektedir. Devletin okul eğitimine dönüştürerek halıcılık sanatını idame ettirmede hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devlet tarafından ne kadar önemsendiği de anlaşılmaktadır.

Çalışmanın makale ile sınırlı olması nedeniyle arşivde konu ile alakalı bulunan çok sayıda belgeden örnek teşkil edebilecek olan yedi adedi seçilmiştir. Bu yedi belgeden anlaşıldığı üzere Kosova’da Sanayi Mektebi’nde halıcılık dersleri ve eğitimi verildiği, yerli ya da yabancı kökenli garip ve kimsesiz tebaanın sanayi mekteplerindeki halı atölyelerinde ücret karşılığı çalıştırılarak istihdam sağlandığı anlaşılmaktadır. Kastamonu Sanayi Nefise Mektebi ile alakalı evraklardan bu okullardaki halıcılık öğretmenlerinin devlet eliyle atandığı ve maaşlarının karşılandığı, bu okullardaki halıcılık eğitiminin daha iyi hale gelmesi için devletin ilgililerin görüşünü aldığı yine belgelerle ispat bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde Türkistan kökenli geleneksel halıcılık sanatının gerek bir ticari emtia gerekse bir milli kültür unsuru olarak önemsendiğini ve bu sanatla alakalı olarak okullarda eğitim verdirilecek kadar ciddiye alındığı görülmektedir.

Kaynakça

- 1 ANONİM, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2010, s. XXVII.
- 2 AYTAÇ, Ahmet ve İLBAK, Merve, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde El Dokumalarına Dair Önemli Kayıtlar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2014.

- ³ BİNARK, İsmet, Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri, Ankara, 1994.
- ⁴ GÖYÜNÇ, Nejat, "Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi", Belleten, XXXVII/147, Temmuz 1973, s. 305-319.
- ⁵ KOÇER, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, Ankara, 1992, s. 26.
- ⁶ YILDIRIM, Mehmet Ali, "Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi", Karadeniz Araştırmaları, C: 10, S: 37, 2013, s. 71-90.
- ⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_Ar%C5%9Fivi#Osmanl%C4%B1_d%C3%B6nemi. 17.02.2022.01.08.